

respondence (*tarassul*). The fourth section, apparently influenced by Qudāma's *Kitāb al-kharāj*, deals with the various types of state secretaries and officials in different departments of administration, such as accountancy, the military, torts (*maẓālim*), and taxes; it includes a discussion of cryptography. The author mentions four other works of his but nothing is known of these.

BIBLIOGRAPHY

(Pseudo-)Qudāma b. Ja'far, *Naqd al-nathr*, ed. Ṭahā Ḥusayn and 'Abd al-Ḥamīd al-'Abbādī, Cairo 1933; Ishāq b. Ibrāhīm b. Wahb, *al-Burhān fī wujūh al-bayān*, ed. Aḥmad Maṭlūb and Khadīja al-Ḥadīthī, Baghdad 1967; ed. Hifnī Muḥammad Sharaf, Cairo 1969; P. Shinar, Ibn Wahb, *EI2* Suppl.; C. E. Bosworth, Wahb, *EI2*; Paul L. Heck, Language theory and state officials in the reign of al-Muqtadir. The case of Ibn Wahb al-Kātib, in John Nawas (ed.), *Abbasid studies 2. Occasional papers of the School of Abbasid Studies, Leuven, 28 June-1 July 2004* (Leuven 2010), 271-82.

GEERT JAN VAN GELDER

İbrahim Edhem Paşa

İbrahim (İbrāhīm) **Edhem Paşa** (1200?-81/1785?-1865) was an Ottoman mathematician, military engineer, and army bureaucrat. He spent a long time in Egypt and had a Western orientation, but little is known about his life. During the rule of Mehmed Ali (Muḥammad 'Alī) of Egypt (r. 1805-48), he was assigned to draw maps and teach arithmetic and geometry at the Military Engineering School of Egypt. He contracted an eye disease from Egypt's desert conditions and travelled to various European countries in 1264-5/1848 (including France, Italy, Switzerland, and England) to search for a cure. After being advised to live

in a cooler climate and use sunglasses, he moved to Istanbul in 1269-70/1853, where he was appointed vice chancellor (*halife*) in the Army Engineering School in Istanbul and recovered his health. His exact place of death is unknown, but he is interred in Istanbul.⁹

İbrahim Edhem Paşa kept abreast of scientific innovations in Europe and translated a number of books on mathematics into Turkish, the most important being Legendre's (1752-1833) *Éléments de géométrie* (1794), published as *Tercüme-i Usulü'l hendese* (*Tercüme-i Usül al-handasa*, "Translation of the Elements of geometry"), at Bülāq (Egypt), in 1251-2/1836. İbrahim Paşa incorporated the theorems of Sylvestre François Lacroix (1765-1843) into his translation to clarify some complex propositions of Legendre, which had also been done by some French mathematicians. Moreover, he used the measurements of the meridian circle determined by Delambre (1749-1822) and Mechain (1744-1804) as a unit length in the translation. Apparently, he was also aware of practical subjects such as geodesy and measurement units in France. İbrahim Edhem not only introduced European mathematical advances into the Ottoman Empire, but also conveyed past knowledge of mathematics from the Islamic world (for example, related to square roots of irrational numbers and the trisection of an angle).

İbrahim Edhem Paşa's works show that he was a pedagogue as well as a mathematician and engineer. For instance, he authored a book on the education of children, *Terbiye ve talim-i adab ve nasayihül etfal* (*Terbiyye ve ta'līm -i ādāb ve nasāyihül etfāl*, "Teaching and training of etiquette and advice for children"), which focused on science, art, and language. İbrahim

Bâzı Yönleriyle Osmanlı Devlet Adamlarından İbrâhim Edhem Paşa (1818-1893)

Dr. Sâlih Erol

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA GELEN DOKÜMAN

“Bunlar (Kölelikten gelme Osmanlı devlet adamlarını kastederek) İslâm eline düşünce ta’lim edildi; terbiye olundu. Bâzısı paşa, hattâ kimisi sadrâzam dahi oldu. Şarkın âdât ve ahlâkını bilmeyen Avrupalılar, İstanbul’daki köle ve câriyeleri Amerika esirleri gibi zannederler!”

01 Haziran 2019

Ali Suâvi, Hürriyet, No: 28, (04.01.1869)

Bir insanın hayâtı çerçevesinde târihi incelemeye girişmek popüler târih için değil ama akademik târihçiliğin en zor konularının başında gelmektedir. Çünkü kendisi de bir insan olarak târihçi için objektif olarak bir başka insanı ele almak son derece güçtür. Yine de biz bu güçlüğün farkında olarak XIX. yüzyıl Osmanlı devlet adamlarından İbrâhim Edhem Paşa’nın hayâtını bir doktora tezi çerçevesinde ele almaya çalıştık.

Bu makâlemizde Edhem Paşa’nın hayâtından bir kesitin özeti- ni vermeye çalışacağız¹.

Edhem Paşa’nın askerî ve siyâsî sâhalarda sivrilmemiş bir kişi olduğunu bilerek böyle bir araştırmaya girişmemizin altında yatan

¹ (Daha Fazla Bilgi İçin Bakınız: Sâlih Erol, XIX. Yüzyıl Osmanlı Devlet Adamlarından İbrâhim Edhem Paşa, Anadolu Üniversitesi, Eskişehir).

sebeplerden birisi de herhalde klasik akademik târihçiliğimize bir bakıma mesaj vermektir. Hayâtın siyâsî ve askerî sâhalardan ibâret olmadığını; bu özelliklerle ön plana çıkmamış birinin yaşamının da- hi detaylı incelenmeye değer olduğunu ispatlamaya çalışırken, ola- bildiğince tarafsız olamaya gayret ettik.

Peki, kimdir Edhem Paşa ve hangi yönleriyle öne çıkmıştır? O- nu farklı kılan hususlar nelerdir? ... Sorularına popüler bir şahıs üze- rinden ilk cevabımızı şöyle verirsek, belki yazının devamının ortala- ma bir okuyucu tarafından sonuna dek okunması sağlanabilir:

Edhem Paşa, ünlü ressam, arkeolog ve müzeci, bir dönemin rekor fiyata (beş milyon TL gibi) alıcı bulan “Kaplumbağalı Adam” (ya da yaygın adlandırmayla “Kaplumbağa Terbiyecisi”) tablosunun çizeri Osman Hamdi Bey’in babasıdır.

“Tanımadığımız Meşhurlar” yazı dizisinin (2009 yılında Ötü- ken Yayınları tarafından da kitaplaştırıldı) sâhibi Hikmet Feridun şöyle der:

“Osman Hamdi’nin babası Edhem Paşa’nın hayâtı bir roman ya da filme konu olabilecek kadar ilginçtir”.

Edhem Paşa’yı ilginç kılan hayat hikâyesinin satır başları şöyle verilebilir:

Son dönem Osmanlı târihinde etnik kökeni ve kimliği üzerine en fazla spekülasyon üretilmiş kişi herhalde Edhem Paşa’dır. Paşa âilesinin günümüzdeki temsilcilerinden sayılan târihçi Prof. Edhem Eldem’in, bu konudaki bütün tartışmaları içermenin yanı sıra, ayrıca kendi şahsi yorumlarıyla da zenginleştirdiği “Edhem Paşa Rum muy- du?” başlıklı makâlesini tavsiye edebiliriz. Önce Arşiv Dünyası ve ar- dından Toplumsal Târih Dergisi’nde yayımlanan bu makâlede Ed-

of the Fourth Army, accompanied Aḥmad Djewdet Paşa [q.v.] in the pacification of the Kozan area of the Taurus. After failing to prevent the spread of the revolt in Herzegovina in 1875, he was dismissed. His most illustrious service was performed during the Russo-Turkish war of 1877-8, when, as commander of the army defending Lâzistân, he repeatedly beat off Russian attacks and successfully held Batumi [q.v.] until the armistice—the only Ottoman general undefeated in this war. He then occupied a succession of posts: governor of Diyârbakr and of Selânik, Minister of Marine, Chief of the General Staff, and special commissioner to Egypt. He died on 22 June 1896 and is buried by the *türbe* of Sultan Mahmûd on Divanyolu.

Bibliography: Djewdet Paşa, *Ma'rûdât*, in *TTEM*, year 15, no. 10/87, and year 16, no. 14/91; idem, *Tezakir*, i-iii, ed. C. Baysun, Ankara 1960-7 (index); Maḥmûd Dželâl al-Din Paşa, *Mir'ât-i ḥaḳîkat*, Istanbul 1326, i, 46, 48, 79, ii, 118; Mehmed 'Arif, *Başlımıza gelenler*, Istanbul 1328, 205; W. E. D. Allen and P. Muratoff, *Caucasian battlefields*, London 1963, 215 and n. 1; *IA*, iii, 552 (of which the above is an abridgement).

(M. C. ŞİHABEDDİN TEKİNDAÇ)

✕ **IBRĀHİM EDHEM PASHA**, Ottoman Grand Vizier under the sultan 'Abd al-Ḥamid II; born probably in Chios in 1818 (?) of Greek parents, he was bought as a slave by Khusrév Paşa [q.v.] and sent to France in 1827 to receive technical training. After graduating in Paris as a mining engineer in 1839, he returned to Istanbul and was nominated to the *Shûrâ-yi 'Asherî* (High Military Council) with the rank of Colonel. After serving a few years in Anatolia as chief engineer of mines, he was called to Istanbul in 1263/1847 to be appointed to the Palace army staff. Promoted *Mirlivâ* (Brigadier-general) in 1264/1848 and *Ferîk* (Lieutenant-general) three years later, he was removed from his military post in 1271/1855 owing to a palace intrigue, although maintaining his position as a member of the *Medîlis-i Tanzîmât* (Council of Reforms), to which he had been nominated in Muḥarram 1271/October 1854. On 26 Rabi' I 1273/24 November 1856 he was appointed Minister of Foreign Affairs with the rank of vizier in the cabinet of Muştafâ Reşîd Paşa [q.v.]. On his dismissal on 8 Ramaḍân 1273/2 May 1857 he returned to the *Medîlis-i Tanzîmât*. On 29 Djumâdâ I 1276/24 December 1859 he became Minister of Commerce in the cabinet of Mehmed Rüşdü Paşa. Dismissed on 9 Muḥarram 1278/17 July 1861, he was reappointed three times to the same office in the following fifteen years. Meanwhile he served as Minister of Public Works, of Public Instruction, and of Justice, as governor of Tırhala and Yanya, as a member of the *Shûrâ-yi Dewlet* (High Council of State) etc. Appointed ambassador to Berlin on 5 Rabi' I 1293/31 March 1876 he remained only a few months abroad, being nominated Ottoman deputy delegate to the Conference of Constantinople which was entrusted with the settlement of the Balkan Crisis. His firm attitude at the conference won him the confidence of the new sultan 'Abd al-Ḥamid II who appointed him on 9 Dhu 'l-Hidjja/26 December president of the *Shûrâ-yi Dewlet* and on 21 Muḥarram 1294/5 February 1877 Grand Vizier in place of Midḥat Paşa [q.v.]. His grand vizierate was marked by the opening of the Ottoman Parliament on 19 March and by the rejection of the London Protocol on 9 April, resulting in the Russian declaration of war on the Ottoman Empire. He was dismissed from the Grand Vizierate on 7 Muḥarram 1295/11 January 1878 largely be-

cause he had lost the confidence of the Chamber as a result of the defeats of the Ottoman armies fighting the Russians. On 9 Rabi' I 1296/3 March 1879 he was nominated ambassador to Vienna and on 20 Rabi' II 1300/28 February 1883 he became Minister of the Interior in the cabinet of Küçük Sa'îd Paşa [q.v.], to be dismissed finally on 14 Dhu 'l-Hidjja 1302/24 September 1885. He died in Istanbul on 2 Ramaḍân 1310/20 March 1893 and was buried near the mosque of Mihrimâh Sulţân at Üsküdâr.

Ibrâhîm Edhem Paşa did not distinguish himself as an able statesman; he could even be held responsible for the disastrous Turco-Russian war of 1877. Nevertheless his contribution to the modernization of Turkey is worthy of mention. The foundation of a modern printing press (*Maḥba'a-i 'Amire*) near the Topkapı Palace during his period as Minister of Public Instruction in 1863 and the introduction of the decimal system of measurement into Turkey during his presidency of the Council of Public Works in 1869 are important achievements in this respect. His articles on geology published in the *Medîmû'a-i Funûn* (1862) greatly helped the diffusion of Western science among the Turkish intellectuals. His sons 'Othmân Ḥamdî [q.v.], Ismâ'il Ghâlib [q.v.] and Khalil Edhem Eldem [q.v.] contributed also to the development of arts and scholarship in Turkey.

Bibliography: *Sidjill-i 'Othmânî*, iv, 844 f.; M. Kemal Inal, *Osmanlı devrinde son sadrazamlar*, Istanbul 1940-53, 600-35; M. Zeki Pâkalın, *Son sadrazamlar ve başvekilleri*, Istanbul 1942, ii, 403-77; İ. Alâettin Gövsa, *Türk meşurları ansiklopedisi*, Istanbul 1946, s.v.; İ. Hakki Uzunçarşılı, *Ibrâhîm Edhem Paşa ailesi ve Halil Edhem Eldem*, in *Halil Edhem hatıra kitabı*, Ankara 1948, ii, 67-70; *Türk Ansiklopedisi*, s.v.; see also Ahmed Şâ'ib, *'Abd al-Ḥamidîñ ewâ'il-i salţanatı*, Cairo 1326, 74 f., 144 f., 191; Maḥmûd Dželâl al-Din, *Mir'ât-i ḥaḳîkat*, Istanbul 1326-7, i, 269 f., 292 ff., iii, 22 f.; E. Ziya Karal, *Osmanlı tarihi*, Ankara 1962, viii, index; R. Devereux, *The first Ottoman constitutional period*, Baltimore 1963, index. (E. KURAN)

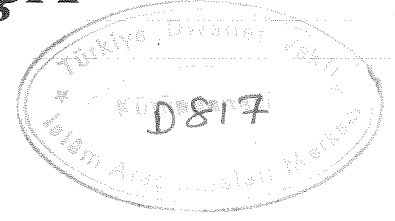
✕ **IBRĀHİM HAĀKĪ PASHA** (1863-1918), Ottoman statesman, diplomat, and Grand Vizier (1910-11), was born in Beshiktâsh. He was the son of Remzi Efendi, who had been *mutaşarrıf* of Saḳız (Chios) and President of the Beshiktâsh municipal council. Ibrâhîm Haḳḳî began his secondary education in a local school and then went to the Civil Service Training School (*Mekteb-i Mülkiyye*) where he completed his higher education. At the same time he had been learning French and English from private tutors. He graduated in 1882 and joined the secretariat of the Ministry of External Affairs as an unpaid apprentice. In the following year he was appointed translator at the Palace—translating novels for 'Abd al-Ḥamid II—and in 1886 he also began teaching history and law at various institutions in the capital. He was appointed legal adviser to the Sublime Porte in 1894. Thus his talents had brought him into the top ranks of the Ottoman bureaucracy at an unusually young age. As legal adviser he served on numerous administrative commissions at home and on diplomatic missions abroad, acquiring experience in all aspects of public life.

After the Young Turk Revolution, Haḳḳî Bey served brief terms in Mehmed Kâmil Paşa's cabinet as Minister of Education and Minister of the Interior before he was appointed ambassador to Italy. This was a period of great political instability in Istanbul, marked by the formation and fall of five ministries in the first eighteen months after the revolution.

BİR BİYOGRAFİ ÜZERİNE DÜŞÜNCELER

İBRAHİM EDHEM PAŞA RUM MUYDU?

EDHEM ELDEM

Sorulması gereken Edhem Paşa'nın Rum olup olmadığından çok, bu kimliğini neden gizleme ihtiyacını duymuş olabileceğidir. Edhem Paşa büyük ihtimalle bir tür tutarlılık arayışıyla erken yaşta kendisine dayatılmış olan yeni kimliği ve buna bağlı olarak ulaştığı mevkileri meşru kılacak özgeçmişini kendine yaratarak hayatını "normalleştirmek" ihtiyacı duymuş olabilir. Edhem Paşa'yı bir tür "ahir zaman devşirmesi" haline getiren durum, 19. yüzyılda giderek yerleşen modern kimlik, modernlik, vatandaşlık gibi mefhumlarla çelişen anakronik ve arkaik bir istisnayıdır.

Başlıkta yer alan sorunun büyük ölçüde retorik olduğunu hemen söylemeliyim. Aslına bakılırsa, genellikle "Sakızlı" diye anılan İbrahim Edhem Paşa'yı pekâlâ tanıdığımızı iddia etmek mümkündür. Hatta onu tanımanın ne derecede önemli olduğu

da rahatlıkla tartışmaya açılabilir. Tanzimat dönemi ricali arasında sayılabilecek "önemli" şahsiyetleri sıralayacak olursak, Edhem Paşa'ya pek de başlarda sıra gelmeyeceği kesin gibidir.² Şunu kabul etmek gerekir ki eğer bugün Edhem Paşa hâlâ hatırı

sayılır ölçülerde adı geçen ve zikredilen bir şahsiyet ise, bunun sebebinin kendi kariyerinden veya başarılarından çok, Osman Hamdi Bey'in babası olmuş olmasında aramak gerekir. Ressam, arkeolog, müzeci gibi sıfatlarla Osmanlı ve Türk kültür tarihinin en önemli "kurucu" şahsiyetlerinden biri olarak bilinen Osman Hamdi Bey'in şanı, şöhreti ve giderek önem kazanan Batıcı/milliyetçi tarih kurucusu içinde kendisine biçilen öncü rolü, birçok açıdan babasına da yansımış, birçok yazarın gözünde Edhem Paşa, Osman Hamdi Bey'in biyolojik babası olmanın ötesinde, bu aykırı, yenilikçi ve Batılı şahsiyetin oluşumunda önemli bir rol oynamış bir kişi olarak hatırlanmış, gerektiğinde de tarihçiliğimizde epey bir geçerliliği olan "olsa olsa" yöntemiyle bu role yakıştırılmıştır.

Edhem Paşa'yı ilginç kılan diğer bir özelliği de Sakızlı Rum olarak dünyaya gelmişken sadrazamlığa kadar yükselebilmiş köle kökenli bir Müslüman bürokrat olarak kariyerini gerçekleştirmiş oluşudur. Daha sonra da gösterileceği gibi aslında kesin herhangi bir kanıtı dayanmayan bu bilginin birkaç açıdan ilgi çektiği

Hüsrev Paşa'nın 1831'de Fransa'ya okumaya yollanan dört kölesi: (soldan sağa) Edhem, Abdüllatif, Ahmed ve Hüseyin.

Fransız kadın sanatçı Flora Gerald tarafından gerçekleştirilmiş gravür.

1831. Cenân Sarç Arşivi.

WZKM, band-84 (Wien-1994)

S. 117-132.

19 HAZİRAN 1995

Vier osmanische Botschafter 1882/1883 für Wien: Edhem Pascha, Server Pascha, Ârifî Pascha, Sadullah Pascha

Von HANS-JÜRGEN KORNRUPF (Mainz)

Die zwölf Monate von Mai 1882 bis April 1883 brachten in die diplomatischen Beziehungen zwischen der Donaumonarchie und dem Osmanischen Reich eine gewisse Unruhe. Der von dem ehemaligen Großvezir Ibrahim Edhem Pascha über mehrere Jahre innegehabte Posten des türkischen Botschafters in Wien sollte neubesetzt werden. Zwei Kandidaten waren nacheinander von Istanbul vorgeschlagen worden, erhielten ihr Agrément in Wien, doch sie entzogen sich der Übernahme des Amtes. Edhem Pascha mußte weiter im Amt bleiben, und erst eine vierte Person trat schließlich den Wiener Posten an. Es stellt sich natürlich sofort die Frage, weshalb die türkischen Diplomaten nicht nach Wien wollten, das sie meist durch kürzere oder längere frühere Aufenthalte kannten, und ob es außer persönlichen auch allgemeingültige Gründe gegeben haben dürfte.

Für letztere läßt sich wohl einiges namhaft machen. Zunächst hatte Wien für Ausländer seinerzeit noch nicht eine so "internationale" Ausstrahlung wie Paris und vielleicht auch St. Petersburg. Seine größere geographische und verkehrsmäßige Nähe zu Istanbul konnte dies nicht ausgleichen, da die türkischen Diplomaten ohnehin nicht ohne ausdrückliche Anweisung in die Hauptstadt reisen durften. Noch entscheidender war wohl, daß sie ihre muslimischen Familienangehörigen, wenn es nicht Söhne waren, die als Botschaftssekretäre eingesetzt werden konnten, nicht ins nichtmuslimische Ausland mitnehmen durften¹. Nur christliche Diplomaten und nichtmuslimische Ehefrauen waren von diesem Verbot nicht betroffen, doch das waren nur wenige Personen. Sie mußten also auf unbestimmte Zeit von ihren Familien getrennt

¹ C.V. FINDLEY: *Ottoman Civil Officialdom* (Princeton 1989) 223f, 339.

Arastırma (O.T.C.F. Fel. Aras. Ers. Der.)

c. XII, s. 1-22, 1981 (Ankara)

23 ARALIK 1992

EDHEM PAŞA, İBRAHİM

Verimim
İbrahim
Edval
Raşit

TERBİYE VE TALİM-ADAB VE NASAYİHÜL-ETFAL RİSALESİ ÜZERİNE

H.RAŞİT ÖYMEN

Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Felsefe araştırmaları Enstitüsü üyelerinin ortaklaşa çabalarıyla Ord.Prof. Dr.Aydın Sayılı'nın yönetiminde 15 yıl önce çıkarılmaya başlanan ARAŞTIRMA Dergisinin Cilt: 2, 1964 tarihli sayısında Yüksek Mimar Mühendis Semuhi Sonar imzasıyla "İbrahim Ethem Paşanın Kitab-ı Husuli-Hendesesi" hakkında s.145-178 de çıkan bir makalesi bilim tarihi araştırmalarımız özellikle matematik anlamındaki gelişmeleri izlememiz yönünden önemli bir belge olarak nitelendirilebilir. Sayın Semuhi Sonar'ın Ankara Genel kitaplığı eski eserler bölümünde yaptığı incelemeye göre eserin Türkçe çevirisi Mısır'da Bulak Basım evinde 16.6.1836 da yayınlanmış ve iki yıl sonra da Mısırlı Mehmet İsmet adlı bir zat tarafından Arapçaya çevrilerek yine Mısırdaki basılmıştır (1).

Sayın eleştirci Semuhi Sonar bu münasebetle İbrahim Ethem Paşanın kimliğini meydana çıkartmak için adı geçen çeviride "kitabın tashih ve basılış tarihi olan 1836 da Emirü'l-rüva rütbesinde bir askeri mühendis olup vazifesinden sabık mühümmattı-Harbiye müfettişi olarak" başka bir bilgiye raslamayınca "Türk Tarih Kurumu Kitaplığında A.5308 sayıdaki kayıtlı çocukların terbiyesine ait Terbiye ve Talim-Adap ve Nasihatın Edval adlı ve İbrahim Ethem Paşa tarafından yazılmış olan risaleye" el atmak ihtiyacını duyuyor. Aslında bu kitaplığın nerede ve ne zaman basıldığına dair üzerinde hiç bir kayıt bulunmamasına rağmen Paşa kendi yaşantılarını da değerlendirmek suretiyle ömrü hasılı oğlu İsmail için düşündüğü öğütleri ve eğitim rehberliğini daha etkili ve ilginç bir biçimde kendi hayat serüveniyle de ilgili parçalar vermektedir.

Otuz parçayı içeren bu kısa ve özlü ders örnekleri içinde geçen bilgilerden Miri-Miran İbrahim Ethem Paşanın "Nazır-ı Evkaf-Harameyn-Şerifeyn ve umum Evkaf ve Evkaf-ı Seyideyn" olduğunu esas mesleğinin mühendislik olup Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa zamanında ve serasker İbrahim Paşanın emir ve mahiyetinde orduda köprüler yaptırmak ve harita almak işleriyle meşgul olduğunu H.1236-M. 1820-21 de Kolağası, yüzbayı ve mülazım rütbesindeki bazı talebeye aritmetik, geometri, resim ve istikam dersleri vermekte ve H.1258/M.1842 de mühümmattı harbiye müfettişi olduğunu öğreniyor ve bu risalenin son dersinde oğluna rehberlik etmek için öğrenilecek bilimlere ait bölümünden ilginç parçaları yazısına aktarıyor. Ayrıca Mısır çöl-

(1)- Araştırma Dergisi, C.II, s.146, Felsefe Enstitüsü Yayını, 1964 Ankara.

1885

Bu madde boş
olan zarf
değiştir.

Mısır'da yazarın
venetom olan
ibrahim Edhem
değildir
FE

İBRAHİM EDHEM PAŞA'NIN KİTABU USÛLİ'L HENDESE'Sİ HAKKINDA

SEMUHİ SONAR

Yüksek Mimar Mühendis

Millî Eğitim Bakanlığı Ankara Genel Kitaplığı Eski Eserler Bölümü'nde 3750 numarada İbrahim Edhem Paşa'nın *Tercümei Usulî'l Hendese* ismi altında kayıtlı kitabı, Legendre'in *Eléments de Géométrie* adlı eserinin türkçe tercümesidir. Hernekadar eserin kütüphane kaydına göre ismi *Tercüme'i Usulî'l Hendese* ise de kitabın *Hamd-i nâcîh* ile başlayan birinci sahifedeki önsözün başlığında *Kitâbu Uşulî'l Hendese* yazıldığına göre bunun tercüme olduğunu bu başlıktan değil de önsözde mütercimim bizzat bize *mütercimi fakir* sıfatı ile kendi ismini vermesinden anhyoruz.

Ayrıca kitabın son bölümü olan 8'inci makalesinin sonunda :

"..... temmet *Uşulü'l Hendese*
tercüme Edhem Bek el mühendis"

ve kitabın en sonunda bulunan Arapça bir şiirin

"Hüve Edhemun"

ile başlayan mısrandan, ve nihayet kitabın son sahifesinde eserin basılış tarihini bildiren :

"..... muharriren taşihâhu 'alâ
yedi emiri'l livâ Edhem Bek ve kâne
zâlîke fi yevmi'l hamisi'l mubârek
et-tâsi' min şehri Rebi'î'l evvel sene
işneyn ve hamsin ve mieteyn ve elf min hicre..."

şeklindeki ifadelerden mütercimim ismi hakkında şüphe götürmeyen bir bilgi edinmiş bulunuyoruz.

Önsözde tercüme edilen kitabın Fransa'da ve diğer yabancı memleketlerde çok meşhur olduğu belirtildiği halde bunun açık olarak Fransızca'dan çevrildiği ve asıl müellifinin Legendre olduğu yazılı değildir.

ARAŞTIRMA (A.Ü.D.T.C.F. felsefe

Araştırmaları (Felsefe Dergisi), c. II (1964)

Ankara-1965, s. 145-178

Dergi / Kitap
Kütüphanede Mevcuttur

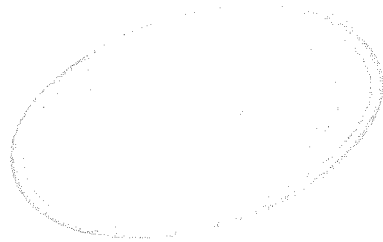
23 ARALIK 1992

mekte ve artık merkezî talimatın izine rastlanmamakta, kimi zaman katolikler kimi zaman da protestanlar lehine veya uzlaştırmacı tavırlar sergilenmektedir.

Ank. Üniv. Osm. Tar. Aras. ve Uyg. Merkezi Dergisi

OTAM, sayı: 7, Ankara-1996, s. 113-

D. 477

2 3 1 1 38

Edhem Paşa İbrahim

İBRAHİM EDHEM PAŞA

Dr. Melek DOSAY

Avrupa'da 16. ve 17. yüzyıllarda gerçekleştirilen büyük bilimsel atılımlar ve bunların neticesinde ortaya çıkan parlak uygarlık ve kültür gelişmeleri karşısında, bunlara uzun süre ilgisiz kalan Osmanlı İmparatorluğu geri ve az gelişmiş bir toplum durumuna düşmüştü. Osmanlılar varlıklarını sürdürebilmek için *Batılılaşma* adı verilen faaliyetler ile Batı'yı örnek alarak, onların bilim ve teknolojiyi ülkeye aktarmaya çalıştılar. Batı bilimini ülkemize sokma yollarından en başta geleni de Avrupa dillerinden çeviriler yapmaktır. Avrupa dillerinde yazılmış olan bilimsel eserlerin Türkçeye çevrilmesi, kısmen yeni açılan okullarda okutulacak ders kitabı ihtiyacından, bazen de padişahların teşviki ya da bizzat bilim adamlarının kendi merakından kaynaklanmıştır. İşte bu yoldan Batı bilimini Osmanlılara tanıtanlardan biri de İbrahim Edhem Paşa'dır.

Yaşamının büyük bölümünü Mısır'da geçirmiş olan Türk mühendis paşalarından İbrahim Edhem'in hayatı hakkında bilinenler fazla değildir. Mısır'da yaşamış olduğu için Türkçe bibliyografyalarda, eserlerini Türkçe yazdığı için de Arapça katloglarda genellikle yer almamıştır. Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın (1769-1849) Mısır valiliği sırasında, Kavalalı'nın oğlu serasker İbrahim Paşa'nın (1789-1848) komutasındaki orduda köprü yapımı ve harita çalışmalarıyla meşgul olmuş, 1820-21 yıllarında askeri öğrencilere aritmetik, geometri, resim ve istihkâm dersleri vermiş, 1836'da tuğgeneral rütbesiyle askeri mühendis, 1842'de de harp malzemele-ri müfettişi olmuştur. Yıllarca Mısır çöllerinde dolaştığından, ağır bir göz hastalığına tutulmuş, tedavi olmak için 1848 yılında Fransa, İtalya, İsviçre, İngiltere gibi bazı Avrupa ülkelerine gitmiştir. Ancak buralarda da hastalığının tedavisi mümkün olmamış, çare olarak daha serin yerlerde yaşaması ve güneş gözlüğü kullanması tavsiye edilmiştir. 1853'de görevli olarak iki yıllığına İstanbul'a git-

* Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

MADDE YAYIMLANDIKTAN
SONRA ÇELİK ÇOBAN

إبراهيم أدهم پاشا (۱۲۳۳ - ۱۳۱۰ ق/ ۱۸۱۸ - ۱۸۹۳ م)، رجل
 سیاسی و صدراعظم عثمانی در روزگار سلطان عبدالحمید دوم (حک
 ۱۸۷۲ - ۱۹۰۹ م) در جزیره ساقز (یونانی: خیوس، کیوس^۱) از جزایر
 دریای اژه، در خانواده‌ای روستایی دیده به جهان گشود. در جریان قیام
 مردم جزیره بر ضد سلطه عثمانی، پدر و مادر خویش را از دست داد و
 خود در حالی که کودکی بیش نبود، به اسارت درآمد. ابتدا به ازمیر و
 آنگاه به استانبول آورده شد. حاج احمد افندی یکی از افراد
 خسروپاشا قپودان دریا (دریادار) او را به عنوان غلام برای پاشا خرید
 (کوتای، X/6217؛ کارال، VIII/278). خسروپاشا که فرزندی نداشت،
 چند کودک بی سرپرست را به فرزندی پذیرفته بود که غیر از ادهم
 پاشا، کسانی چون اسماعیل پاشا حکیم‌باشی و جاوید پاشا از آن
 جمله‌اند (کوتای، همانجا). ابراهیم تحصیلات مقدماتی را نزد معلمان و
 استادانی که به خانه خسروپاشا رفت و آمد داشتند، فراگرفت. پس از
 آن برای ادامه تحصیل به کشور فرانسه اعزام شد (کارال، همانجا) و
 در انستیتوی باربه^۲ که لویی پاستور نیز یکی از دانش‌آموزان آنجا بود
 به تحصیل پرداخت (TA؛ کوتای، همانجا). سپس وارد مدرسه
 مهندسی معدن شد و در ۱۸۳۹ م فارغ‌التحصیل گردید و پس از مدتی
 کارآموزی در معادن بلژیک و سویس، در همان سال به استانبول
 بازگشت و با درجه سرهنگی (میرآلای) به عضویت دارالشورای
 عسکری منصوب و به این ترتیب وارد خدمات دولتی شد. تا ۱۸۴۹ م که

1. Kios, xios

2. Barbet

Edhem Paşa İbrahim

دائرة المعارف بزرگ اسلامی، جلد دوم، تهران ۱۳۶۸.

أدهم، إبراهيم باشا بن محمود الإسطنبولي

(1199 هـ/ 1785 م - 1282 هـ/ 1865 م)

الهندسة. ويعتقد أن إبراهيم أدهم ذهب إلى مصر بعد هذا التاريخ ودخل في خدمة محمد علي باشا.

وعندما وصل إلى مصر عين معلما في دار الهندسة المصرية، وفي هذه الأثناء وبأمر من سر عسكر إبراهيم باشا، كان إبراهيم أدهم يقوم ببناء الجسور ورسم الخرائط وتقديم دروس في الجبر للضباط، ثم أرسل بعد ذلك إلى أوروبا. وفي أحد القصور بإيرلندا صمم أضخم تلسكوب شهده العالم في تلك الفترة إذ يبلغ طوله 55 قدما وقطره ستة أقدام. وفي فرنسا اطلع على دراسات جيودي زي في المقاييس والمعايير، وتوفي في القاهرة عام 1282هـ/ 1865م.

وكان العالم الإسلامي يشهد انحطاطا وتخلفا بالنظر إلى العالم الغربي في الفترة التي عاش فيها إبراهيم أدهم، وهو مثله مثل كثير من المفكرين والمستثمرين المسلمين، يتضح من خلال أسلوبه وجهوده في مؤلفاته اقتناعه بأن إيقاف هذا التدهور والعودة بالعالم الإسلامي إلى ماضيه التليد، يمر عبر الاستفادة من العلوم التطبيقية والتكنولوجية الغربية، وهو عالم سعى بمؤلفاته لتحقيق هذا الهدف. ويحسن بنا أن نذكر بأن إبراهيم بن أدهم لم يلتفت إليه من قبل كتاب السير الأتراك، وذلك لأنه قضى جزءا كبيرا من حياته في مصر

العلماء كتب قيمة في الرياضيات في النصف الأول من القرن الثالث عشر الهجري، التاسع عشر الميلادي، وهو عالم عثماني بذل جهودا كبيرة للتعريف بالعلوم الغربية، غير أننا لا نملك معلومات واضحة بشأن حياته والمعروف أنه ولد في إسطنبول في عام 1199هـ/ 1785م، واسم أبيه محمود، ولا نملك معلومات صحيحة عن الفترة الأولى من حياته. والمعلومات المؤكدة التي نعرفها عنه تبدأ اعتبارا من عام 1216هـ/ 1801م حيث كان في هذا التاريخ «باش ملازم» في دار الهندسة السلطانية، وقد تم تعيين الخليفة الثاني لدار الهندسة السلطانية حسني رفقى تمانى (ت 1232هـ/ 1817م) رئيسا للمعلمين وذلك في عام 1216هـ/ 1801م، وقرر أن يجتاز الشخص الذي سيحل في منصبه القديم امتحانا، وأجرى الامتحان بتاريخ 10 شوال 1216 الموافق لـ 16 ديسمبر 1801، وكان إبراهيم أدهم من الذين دخلوا الامتحان واجتازه بنجاح وحصل على درجة (علي الأعلى قوي) فأصبح بذلك الخليفة الثاني في دار الهندسة السلطانية. ويفهم من قائمة المرتبات أنه كان يشغل هذا المنصب حتى عام 1222هـ/ 1807م، وفي هذا التاريخ عزل السلطان سليم الثالث بسبب ثورة كباكتشي مصطفى، وتوقفت عملية الإصلاحات التي هدف إليها النظام الجديد، وقطعت المرتبات عن العاملين في دار

Edhem Paşa İbrahim

Vefat ettiği sırada binbaşıydı. **İlm-i Kimyâ (T, علم كيميا)** adlı bir kitabı vardır. Bu eser, Pierre-Paul Dehérain (1830-Paris 1902) ile Gaston Tissandier(1843-1899)'nin yazdıkları eserin tercümesi olup Dārüşşafaka beşinci sınıfı için hazırlanmıştır. Sıvı ve gaz, hararetin sıkleti, sıklet-i izâfiye, cisimlerin sulbiyeti, hāmızatın madenlere tesiri, ihtirakât (yanmalar), emlâhta (tuzlarda) esasâtın mevcudiyeti konuları işlenir.

Baş: مقدمه: تحية حمد و ثنا اول خلاق جهان افرينه أليق و أحرادركه اصول و عناصر و اشيايي ابداع و انشا و ازدواج و امتزاج عناصرله متولد و ظاهر اولان كافهء اشيايي (و جعلنا من الماء كل شئ حي) آيت جليله سي فحواسنجه بر حيات مستعار ايله احيا قلدي. مواليد تلتته عنوانيله معنون و حيوانات و نباتات و معادن ناملريله بنام اولان اشبو موجوداتك هر نوعنده بر خاصه و هر نوعنك جزئياتنده بر قوت اخفا و الحاصل زراعت عالمك خصوصيله افراديني ...

Baskısı: İstanbul, Mekteb-i Tıbbiye-i Şāhāne Matbaası, 1294/1878, 22x15(16x8,5) cm, 10+149 sayfa, resimli. Karatay, *TM*, I, 145; *MKAHTBK*, I, 388; Özege, II, 705; *MÇOB*, s. 227; İhsanoğlu, s. 61; BDK 4043/1.

Bibliyografya: *Mir'ât-ı Mekteb-i Tıbbiye*, II, 7; *Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tarih: 07/S /1311 (Hicrî), Dosya No:81, Gömlek No:61, Fon Kodu: Y..MTV..*

298. İBRAHİM EDHEM PAŞA (ölm. 1311/1893)

Osmanlı'nın yetiştirdiği ilk maden mühendisidir. 1233/1818'de Sakız'da doğdu. Serasker Hüsrev Paşa tarafından yetiştirildi. 1243/1827 veya 1246/1830 tarihleri arasında Fransa'ya gönderildi. Önce Institution Barbet'de okudu. Daha sonra Paris Maden Okulu'na girerek buradan 1255/1839 senesinde mezun oldu. Avrupa'nın maden bölgelerinde uzun müddet tedkik seyahati yaptıktan sonra İstanbul'a döndü. Miralay rütbesiyle Erkân-ı Harbiye Dairesi'ne, Dār-ı Şūrā-yı Askerî azalığına ve Sarıyer bakır madeni müdürlüğüne verildi. Ardından Gümüşhacıköy maden müdürlüğüne tayin edildi. 1261/1845'te Amasya, Keban ve Ergani madenleri başmühendisliğine nakledildi. Dönüşünde Mabeyn-i Hümayun'a alındı. 1265/1849'da mirliya, 1267/1851'de ferik oldu. Bu sırada Sultan Abdülmecid'e Fransızca ve bazı ilimler okuttu. Bir aralık Belgrad ve Odesa'ya gönderildi. Kırım Harbi'nde vazife aldı. 1271/1855'de Meclis-i Âli-i Tanzimat'a aza seçildi. 1273/1856'da vezir rütbesiyle Hāriciye Nāzırı oldu. Beş altı ay sonra bu vazifeden ayrılarak çeşitli meclislerde azalık yaptı. 1276/1859'da Ticaret Nazırı oldu. Aynı yıl azledilip Meclis-i Vālā'ya aza kılındı. Şaban 1279/Ocak 1863'de ikinci defa Ticaret Nazırı tayin edildi. Aynı yıl Ramazanında (Şubat) buna ilave olarak Maarif, Nafia ve Bank-ı Osmānī Nāzırlığı da kendisine tevcih edildi. 1281/1864'te Meclis-i Maārif riyasetine getirildi. 1283/1865'te yeniden Ticaret ve Nafia Nezareti'nin başına tayin edildi. Aynı yıl Tırhala, 1284/1866'da Yanya valisi oldu. 1285/1868'de Şūrā-yı Devlet azası oldu. Ardından, Şūrā-yı Devlet Nafia Dairesi riyāsetine getirildi. 1287/1870'de Ahkām-ı Adliye Nazırı, 1288/1871'de Nafia Nazırı oldu. 1289/1872'de